

УДК 902 (477.81)

Р. ЧАЙКА, П. ДОВГАНЬ
ЛИСТВИН ТА ЙОГО ОКРУГА

Схарактеризовано археологічні пам'ятки киеворуської доби - городища, поселення, могильники - в околицях городища Листвин Дубнівського району Рівненської області.

Ключові слова: городище, поселення, могильник, Листвин, Жорнів.

Під час досліджень давньоруського городища в селі Листвин Дубнівського району Рівненської області упродовж 1971-1998 років виявлено низку синхронних археологічних пам'яток - городищ, сільських поселень, могильників, що розташовані поряд або на незначній відстані від нього. Звичайно, вони були безпосередньо пов'язані з городищем і відігравали важливу роль у його історичному, економічному та культурному розвитку.

Особливо густо була заселена північно-східна околиця городища, зокрема, південна частина схилу яру, що тягнеться від городища до села. Схил доволі крутий, особливо в північно-західній частині. Близьче до села він плавно переходить у пологу площину. Саме на цьому відрізку проводили ґрунтозахисні роботи, щоб припинити його розмивання дошовими водами. Під час цих робіт було виявлено близько 30 сильно зруйнованих глибокою оранкою житлових споруд, які представлені залишками глиняних та кам'яних печей, скупченнями глиняної вимазки тощо. В процесі зачищення об'єктів віднайдено значну кількість глиняного кружального посуду, окремі предмети побуту: ножі, шиферні пряслиця та кістяні проколки. Все це дає підстави вважати, що цей схил був густо заселений у період існування городища в Листвині, становив його периферійну околицю з північно-східної сторони. Треба також зазначити, що саме ця частина поселення була обгороджена земляним валом з найвразливішої від нападу західної сторони.

Одночасно в стінці протилежного, північного схилу яру, виявлено залишки напівземлянкового житла. Розміри його збереженої частини становили 1,8 x 2,3 м, глибина 0,8 м від рівня сучасної поверхні. Заповнене житло чорною землею з незначними домішками глини та піску. На долівці простежено залишки печі-кам'янки. Рухомий матеріал цієї житлової споруди складався з кількох фрагментів кераміки XI – XII ст.

Ще одне напівземлянкове житло виявлене за 0,3 км на південний схід від городища, на південному схилі урочища Протереб. Воно частково зруйноване під час земляних робіт. Житлова споруда мала прямокутну форму. Після розчищення з'ясовано, що її розміри становили 2,2 x 2,3 м, глибина – 1 м від рівня сучасної поверхні. Слідів печі віднайти не вдалось, хоча біля північної сторони житла, виявлено декілька великих окремих каменів, які, можливо, печі-кам'янки. Виявлений матеріал складався з керамічних фрагментів X–XII ст. Слідів культурного шару селища не виявлено. Це, очевидно, було одне з розкиданих жител, що тулились навколо городища.

Виявлено також декілька поселень у центральній частині села Листвин. Одне з них розташоване на присадибній ділянці місцевого жителя Б.Левченка, безпосередньо у підніжжі урочища Гострий Горб. Тут, крім фрагментів ліпної кераміки комарівської культури, були керамічні уламки давньоруського посуду X–XII століть.

Сліди іншого давньоруського поселення відшукано на території поблизу медичного пункту с.Листвин. На поверхні знайдено окремі фрагменти кружальної кераміки, вимазка, вуглики та залізний ніж.

Ще одне поселення зазначеного часу було за 300 м на північний схід від попереднього. Воно розташоване на майже рівній площадці пагорба, де закладено низку шурфів. Культурний шар досягав глибини 0,4 м від рівня сучасної поверхні. Виявлені знахідки представлені фрагментами кружального посуду XI–XIII ст., глиняним пряслицем.

Сліди ще двох різночасових поселень простежено в саду мешканця села В.Ковальчука, який повідомив, що під час розширення площадки під забудову в стінці схилу виявив обгорілі шматки глини, черепки. Виконані тут розвідкові роботи засвідчили, що на глибині 1,1 м від рівня сучасної поверхні є залишки сильно зруйнованої глиняної печі, в якій знайдено фрагменти ліпної кераміки VII–VIII ст. За 15 м північніше від виявленої печі закладено розкоп. На глибині 0,3–0,4 м виявлено декілька фрагментів кружального посуду давньоруського часу. Нижче, на глибині 1 м, простежувались залишки глиняної печі у вигляді фрагментів черіня та стінок від неї. Черінь печі мав товщину 5–6 см, висоту стінок 5,5 см. Форма печі прямокутна. Серед її розвалу віднайдено декілька фрагментів посуду ранньослов'янського часу.

Сліди поселення виявлено в північно-східній частині села, в урочищі Різні, що за 100 м північніше від дороги Дубно-Мізоч. Воно розташоване на пологому південному схилі рівної заболоченої долини, через яку протікає безіменний потічок. На поверхні зібрано кружальну кераміку XI–XIII ст.

Залишки іншого поселення виявлені на південній околиці села Княгинин, що за 2 км від городища. Воно розташоване на пологому

південно-східному схилі вздовж польової дороги до озера. Більша частина поселення зруйнована сільськогосподарськими будівлями. На поверхні ґрунту виявлено кераміку давньоруської доби. Під час археологічних робіт відкрито напівземлянкове житло. Воно мало майже квадратну форму з розмірами 2,9 x 2,7 м, глибиною 0,8 м від рівня сучасної поверхні. В північному куті житла був розвал печі-кам'янки. Керамічний матеріал належить до XI-XII ст.

Майже навпроти цього поселення, на північному схилі, був курган округлої форми. Його діаметр - 37 м, висота - 2,4 м. Поблизу кургану та в його насипі виявлено декілька фрагментів керамічного посуду XI-XII ст. Отже, попередньо можна стверджувати, що цей курган належить до того ж періоду.

Значний інтерес становлять городища, розташовані в окрузі Листвина - в селах Жорнів, Варковичі, Острів, Мощаниця, Мирогоща (рис. 1). Серед них особливе місце посідає городище в Жорнові Дубнівського району Рівненської області. В різні періоди його обстежували Ю.М.Захарук¹ та І.К.Свєшніков². У 1978-1979 рр. тут проводила охоронні роботи археологічною експедиція Львівського державного університету імені Івана Франка³.

Пам'ятка в Жорнові є за 12 км на північ від Листвинського городища. Укріплене поселення розташоване на південно-східній околиці села, на одному з виступів високого плато, яке тягнеться вздовж місцевої кам'яної дороги та широкої долини правого берега р.Стубли. Урочище, на якому є городище, називається Замчисько.

З південної сторони городище відокремлене широкою річковою долиною, на півночі і заході - глибокими ярами, схили яких доволі круті, а у деяких місцях - терасоподібні, у східній і північно-східній сторонах, - відділене від плато ровами і валами. Справжню форму городища можна визначити лише приблизно. Річ в тому, що тут ще з 50-х років минулого століття діє постійний кам'яний кар'єр, унаслідок чого майже вся площа городища зруйнована.

Центральна частина Жорнівського городища - дитинець - був розташований на самому краю північно-західної частини плато і мав майже округлу форму розмірами 47 x 65 м. Площадка його доволі рівна, з деяким зниженням на південь, площа приблизно 3 га. Дитинець укріплений валом. З найбільше доступних (східної і північної) сторін, зі

¹ Захарук Ю. М. Археологічні дослідження на Волині в 1952 році // Наук. архів Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.

² Свєшніков І. К. Звіт про роботу Волинської експедиції у 1954 році // Наук. архів Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.

³ Там же.

сторони посаду, він був відокремлений подвійним валом і ровом. В'їзд на цю частину городища був у північно-західній частині. За в'їздом, з правої сторони, був колодязь у вигляді лійкоподібного заглиблення.

Перший оборонний вал і рів із зовнішнього боку мав злегка дугасту форму і досягав обох країв плато. Північний кінець валу впирався в крутий схил плато. В нижній частині підосви яру, найрівніший, він простежується на 70 м, а далі круто повертає на схід і з'єднується з другим валом. Висота валу в різних місцях становить 3-7 м. На багатьох відрізках він пошкоджений. У центральній частині валу у стінці прстежено залишки обгорілих дерев, що дає підстави стверджувати про наявність у ньому дерев'яних конструкцій типу клітей. Ширина рову з напільного боку становила 3-5 м, глибина 0,5 - 1,5 м.

Друга лінія укріплень розташована на різній відстані від першої. У найвужчому місці вона досягає 20 м, найширшому – 70 м. Загальна її довжина близько 400 м. Вал зберігся добре. Висота насипного валу становить 3-4 м, ширина рову - 2-3 м, глибина - 0,6-1 м.

На посаді городища, в центральній частині, залишилось декілька невеликих ділянок незруйнованої площі, однак вести якісь планомірні розкопки тут практично неможливо. В прямовисних стінках цих острівних ділянок вдалося простежити три сильно зруйновані напівземлянки, які частково були досліджені.

Житло № 1 вкопане на глибину 1,7 м від рівня сучасної поверхні. Розміри його збереженої частини - 2,2 x 2,7 м. У західній частині був черінь глиняної печі. Форма його округла, діаметром 0,6 м, нижня частина побудована з плоских камінців товщиною 6 см. Зверху черінь підмазаний глиною на 5 см. В житлі виявлено близько чотирьох десятків фрагментів кераміки, які належали трьом посудинам, та один втульчатий залізний наконечник стріли.

Житло № 2 виявлене в крайній східній частині ділянки. Його контури чітко вирізнялись на фоні світло-жовтого материка. По лінії стінки його довжина 2,2 м. Після розчищення з'ясовано, що частина житла збереглась на 1,8 м. Глибина його становила 0,9 м від денної поверхні. Споруда заповнена сірим гумусом, серед якого в придолівковій частині були окремі камінці. Біля північного кута розташована піч. Її черінь побудований так само, як у попередньому житлі. Діаметр його становив 0,6 м, товщина - 6 см. Навпроти печі була невелика пічна яма овальної форми, заповнена попелом та вугликами. Матеріал з цього житла - лише фрагменти посуду XI-XII ст.

Житло № 3 виявлене, як і попереднє, по лінії стінки, його довжина 2,3 м. Збережена частина, що в материка, становила 0,9 м. Заповнення житла таке саме, як у попередній житловій споруді. В

північній частині розміщена піч, побудована з невеликих камінців. Форма черіня округла, діаметром 0,7 м, товщиною 5 см. Матеріал з житла представлений фрагментами кружальної кераміки, шиферним пряслицем та однією кістяною проколкою.

Крім цього, під час обстеження посаду та дитинця було зібрано фрагменти кружальних горщиків, побутові речі, зброю.

Керамічний матеріал представлений фрагментами тонкостінних кружальних посудин, виготовлених з глини з домішкою піску, рідше слюди, добре випалений. Колір - від світло-жовтого до темно-бурого. Горщики мають високо підняті опуклі плічка з розхиленими назовні вінцями із закраїнкою з внутрішнього боку. Переважна більшість посудин орнаментована у верхній частині двома-п'ятьма паралельними заглибленими лініями. Інші посудини прикрашені хвилястим орнаментом або рядками зацепів. Виявлено також декілька денець з клеймами у вигляді хреста та круга. Керамічний матеріал належить до XI-XIII ст.

До побутових речей треба зачислити крейдяне пряслице діаметром 4 см і товщиною 1,3 см та точильний брусок довжиною 11 см і шириною в середній частині 2,3 см. Його верхня робоча частина плоска, добре відшліфована, у перерізі має конічну форму.

Як уже зазначено, на поверхні ґрунту зібрано низку залізних предметів: ножі, пряжки, наконечники стріл, кресало, ключ, дужку від відра, фрагмент серпа, вудило.

Ножі представлені трьома різними за розмірами екземплярами довжиною від 5,5 до 9,0 см.

Найбільшу кількість серед залізних предметів, виявлених на городищі, становлять пряжки простої конструкції. Дві з них, виготовлені з приплюсненого дроту, мають округлу форму і майже однакові за розмірами. Діаметр двох пряжок - 4,5 см. Третя пряжка має діаметр 3 см. Вона виготовлена з округлого дроту. Четверта пряжка прямокутна, має розмір 4,5 x 2,3 см. Усі пряжки без язичків, хоча від них простежуються характерні місця для кріплень.

Знайдено також три наконечники стріл, два з яких втульчаті з досить гострими шипами. Довжина їх 6,5 і 7,5 см. Перо третього наконечника мало листоподібну форму і пошкоджений кінець черенка. Загальна його довжина 7 см.

Привертають увагу дужки від відра, виготовлені з округлого дроту. Їхні кінці заокруглені і трохи звужені. Цікавою знахідкою є ключ прямокутної форми, виготовлений з плоскої металевий пластини. Довжина ключа - 14 см. Від серпа, знайденого на території городища, збереглась лише верхня частина довжиною 6 см. Знайдено вудило, виготовлене з округлого дроту. Воно складалось з кільця і перемички.

На посаді городища робітники кар'єру виявили скарб срібних прикрас. Він містився в двох вставлених один в одного горщиках, які були розбиті. Точну кількість речей визначити важко, оскільки частина з них втрачена (рис. 1). Збереглося лише 15 предметів: шийна гривна, перстень, 12 намистин і вушна підвіска⁴.

Гривна виготовлена з чотирьох пар сплетених між собою волочених дротин діаметром 0,2-0,3 см. Кінці гривни розклепані. Ця прикраса виготовлена зі срібла 700-ї проби. Вона має масу 177 г та діаметр 18 см. Подібного типу гривни були поширені в Київській Русі у XI-XIII ст. Ця прикраса близька до тих, які були відомому скарбі з села Бужиська в Білорусії, що його Г.Ф.Корзухіна зачислює до XI-XII ст.,⁵ а також до гривни з села Городища⁶ та села Торговиці⁷ на Волині.

Перстень виготовлений з двох спарених дротиків, кінці яких заокруглені і скріплені. Срібло перстеня 950-ї проби. Його маса - 14,6 г.

Серед намистин є два різновиди. Один складається з дев'яти циліндричних намистин, виготовлених з 30-40 дротин, кінці яких з'єднані в округлі кільця. На поверхню намистин нанесено зернь (близько 150 штук). Три інші намистини бочковидної форми, витиснені з тонкої бляхи. На їхню поверхню також нанесено зернь (майже 200 штук). Більшість намистин виготовлені зі срібла 500-ї проби, три - з 600-ї, одна - з 900-ї.

Вушна підвіска виготовлена з тисненої, покритої зерню, срібної бляхи (700-а проба).

Як видно з опису, всі речі виготовлені на високому технічному рівні. Треба зазначити, що в техніці виготовлення простежуються не лише традиції київської ювелірної школи, а й місцевої. Цей факт дає підстави припускати, що у великих волинських містах були місцеві ювелірні майстерні. Наприклад, циліндричні намистини зі зерню найчастіше трапляються на землях, які населяли літописні дреговичі, древляни, волиняни. Оскільки речі виготовлені зі срібла різної проби, то можна думати, що вони походять з різних майстерень. Скарб належить до XI - першої половини XIII ст.⁸

На північних околицях Жорнова виявлено сліди давньоруських поселень. Одне з них в урочищі Заобувець, на південному схилі правого

⁴ Пелецишин М. А., Чайка Р. М. Нові давньоруські ювелірні вироби із Західної Волині // Археологія. - 1991. - Вип. 1. - С.137 - 141.

⁵ Корзухіна Г. Ф. Русские клады IX - XIII в.в. - М.-Л., 1954. - Табл. XVII - XVIII. - С. 95.

⁶ Там же.

⁷ Никольченко Ю. М. Древнерусское городище в с. Торговица // Археологические открытия 1971 г. - М., 1972. - С. 385.

⁸ Експертизу скарбу виконала Інстанція пробного нагляду Міністерства фінансів. Львів.

берега річки Стубли, інше - в урочищі Клин на лівому березі цієї ж річки⁹.

Віднайдений також насипаний земляний курган, що за 2 км на північний захід від села. Ще два кургани були біля будинку правління місцевого колгоспу і знищені у 60-х роках минулого століття¹⁰.

Городище біля села Варковичі розташоване за 7 км на північний схід від Листвина. Воно відоме з кінця ХІХ ст., коли тут проводив археологічні розвідки В. Антонович¹¹. У середині 80-х років ХХ ст. городище обстежувала археологічна експедиція Львівського державного університету імені Івана Франка¹². Візуальні обстеження з короткими описами зробив наприкінці 90-х років С. Терський¹³.

Пам'ятка є у крайній північно-західній частині села в урочищі Городище. Укріплене поселення розташоване на горбистому останці, відокремленому від височини, що прилягає до нього з північного сходу. Із західної і південно-західної сторін воно прилягає до широкої долини Стубли.

Площадка городища має овальну форму, витягнуту з північного заходу на південний схід на 152 м, завширшки 54 м. Вона заросла дрібними чагарниками та густою травою. Місцями на ній простежено неглибокі западини, що утворилися внаслідок видобутку каміння і піску. По периметру площадки споруджено земляний вал висотою 1 м і шириною у нижній частині 2,0-2,5 м. На західному відтинку валу є в'їзд на городище. В південній частині валу простежено кам'яну кріпиду шириною 1,3-1,5 м, викладену з місцевого вапняку. В культурному шарі городища є окремі фрагменти кружальних посудин Х-ХІ ст.

За 2,5 км на схід від Листвина є городище. Пам'ятка відома з кінця ХІХ ст.¹⁴ В 1936 р. пам'ятку обстежував М. Островський¹⁵, а у 1972 і 1995 - Р. Чайка.

Острівське городище розташоване за 450 м на південь від дороги Дубно-Мізоч, на одному з високих горбів в урочищі Городище.

⁹ *Свешніков І. К.* Звіт про роботу Рівненської експедиції // Наук. архів Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.

¹⁰ *Свешніков І. К.* Довідник з археології України. Ровенська область. - К., 1988. - С. 47.

¹¹ *Антонович В. Б.* Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археол. съезда. - М., 1901. - Т. I. - С. 143 - 145.

¹² *Чайка Р. М.* Звіт про роботу Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції ЛДУ у 1976 році // Наук. архів музею археології ЛНУ.

¹³ *Терський В. С.* Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986 - 1991 рр. // Наук. зап. Львів. іст. музей. - 1993. - Вип. I. - С. 57 - 58.

¹⁴ *Антонович В. Б.* Археологическая карта Волынской губернии. - С. 69.

¹⁵ *Ратич О. О.* Древнеруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР. - К., 1957. - С. 40.

Саме урочище розміщене в лісі на високому скелястому пагорбі Збитенського плато, яке підноситься на 50-60 м над рівнем поля, що оточує городище з північної сторони, та вузької долини зі заходу, де протікає невеличка річка Нараївка, яка впадає в Стублу. Майже вся ділянка городища та підступи до нього нині вкриті лісом та кущами.

Городище складається з невеликого посаду і дитинця. Дитинець мав округлу форму діаметром 28 м. Площадка його майже рівна. Дитинець обгороджений земляним валом заввишки 2-3 м з внутрішнього, та 5 м - з зовнішнього боку. Місцями він пошкоджений. У південно-західній частині зроблено розріз валу з метою визначення його конструкції. Під дерновим шаром був сірий суглинок товщиною від 0,2 до 1,2 м. У ньому, переважно у верхніх шарах, виявлено дрібні камінці, що надавало йому ліпшої міцності. Нижче цього шару простежено темніший суглинок. Уздовж валу, з зовнішнього боку, був неглибокий рів шириною до 2 м і глибиною 0,7-1,2 м.

Посад прилягав до дитинця з північної сторони і займав усю площу виступу. Його площадка рівна, розмірами 35 x 29 м. З напільної сторони посад городища був захищений валом заввишки до 1 м.

На дитинці та посаді було закладено низку шурфів. Культурний шар сягав глибини 0,6 м від рівня сучасної поверхні. Він дуже бідний на речові знахідки. В шурфах виявлено близько десяти фрагментів кружальної кераміки XI-XII ст.

Біля підніжжя городища, з північної сторони, на орному пологому полі, було поселення. На поверхні ґрунту виявлено кружальну кераміку та залізний ніж.

Залишки ще декількох давньоруських поселень виявлені з західної сторони городища, в урочищах Леватина (північний схил), Помірки (на західному і північно-західному схилах) та Кропилів (на північно-східному горбі).

Приблизно за 5 км на південь від городища в Листвині є городище біля села Мала Мощаниця. Воно відоме з розвідок П. Раппорта¹⁶ та Р. Чайки¹⁷. Поселення розташоване на відстані 0,5 км від південної околиці села, біля кам'яної дороги Мощаниця-Ступно на одному з виступів плато, порізаного ярами, що спадають до вузької долини лівого берега річки Збитенки. Урочище називають Гострогірка. З трьох сторін городище має круті природні схили (з півдня - річкова

¹⁶ Раппорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X - XIV в.в. // МИА, 1967. - Вып. 140. - С. 41 - 43.

¹⁷ Чайка Р. М. Звіт про роботу Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції ЛДУ у 1971 році.

долина, зі сходу і заходу - яри), на півночі відокремлене від плато штучними укріпленнями.

Площадка городища доволі рівна, лише біля валу з внутрішнього боку дещо знижується внаслідок вибирання землі для насипання земляного валу. Вал зберігся порівняно добре. Висота його в різних місцях різна. З південного сходу і заходу - 2 м, з північної, найвразливішої сторони, - 4 м. Ширина рову з північного боку становить майже 3 м, глибина - від 0,6 до 1,2 м. В'їзд на городище - з південно-східної сторони. Його ширина сягає 1,5 м.

На городищі збереглися сліди ям - шурфів, у стінках яких простежуються ґрунтові нашарування. Зверху залягає задернований тонкий прошарок суглинку, а нижче - світліший суглинок. Знахідок на городищі не виявлено. Це наводить на думку, що тут, можливо, було невелике укріплення, яке охороняло підступи до Листвинського городища з південної сторони.

На східному схилі за 150 м від городища відкрито селище. На зораній поверхні зібрано кружальну кераміку XI-XIII ст. Розміри селища становлять 50x70 м. Там же виявлено курганоподібне підвищення приблизно округлої форми діаметром 18 м і висотою 4 м.

Зі східної сторони, між Листвином і Мощаницею, виявлено групу сільських поселень які були майже на одній лінії по видовженому плато, що простягається зі сходу на захід. Деякі ділянки плато перерізані глибокими, інколи вузькими ярами, з яких витікають безіменні струмки, що входять до басейнів Горині і Стиру.

У 1947 р. М.Ю.Смішко,¹⁸ в 1956 р. М.О.Тіханова¹⁹ проводили розвідки та дослідження на південно-східній околиці села Костянець в урочищі Монастирок, що за 1,5 км від Листвина. Серед виявлених матеріалів черняхівської та городоцько-здовбицької культур були фрагменти кераміки давньоруського часу. Поселення розташоване на обох берегах струмка.

Сліди іншого поселення виявлені в урочищі Коло цвинтаря. На поверхні ґрунту в окремих місцях зібрано кераміку XI-XII ст.

Низку поселень цього ж часу виявлено в с.Липа, що за 1,5 км від Костянця. Одне з них - на пологому схилі яру, що тягнеться до долини Ікви, в урочищах Вітровщина та Забережжя²⁰. Два інші поселення

¹⁸ Смішко М. Ю. Дослідження пам'яток культури полів поховань у західних областях УРСР у 1947 році // Археологічні пам'ятки. - 1952. - Т. 3. - С. 376.

¹⁹ Тіханова М. А. Днестровско-Волынский отряд Галицко-Волынской экспедиции // Краткие сообщения Института истории материальной культуры (далі - КСИИМК) - 1960. - Вып. 79. - С. 94.

²⁰ Савич В. П. Нові матеріали до археологічної карти Волині // Археологія. - 1966. - № 20. - С. 232.

виявив В.П.Савич на південь від села, на низькій надзаплавній терасі в урочищі Глинське та за 1 км на захід від села, над яром, що тягнеться в напрямі до села Мирогоща в урочищі Церковне²¹.

Ще одне поселення виявив поблизу згаданого вище села, на південному схилі берега струмка М.І.Островський. Там же знайдено римську монету часів Фаустіни.

За 7 км на схід від Листвина біля села Мощаниця є ще одне городище. Воно відоме з кінця XIX ст²². У різні часи пам'ятку обстежували В.В.Ауліх,²³ М.А.Островський,²⁴ П.А.Раппопорт²⁵ та Р.Чайка.²⁶ Городище розташоване на високому мисі на краю плато на південь від села, в урочищі Медунова Гора. Воно захищене стрімкими схилами мису та глибокими ярами. Пам'ятка складається з посаду та дитинця. Форма городища округла, розмірами 34 x 47 м. Дитинець розташований на краю мису, обгороджений земляним насипним валом заввишки приблизно 1,5 м і ровом шириною 1,7 м. Середня глибина рову - 0,5 м. Посад городища укріплений подвійним валом заввишки до 2 м. У деяких місцях простежено западини, можливо, від зовнішнього рову. Шурфувальними роботами на дитинці та посаді виявлено культурний шар товщиною 0,4-0,7 м. У ньому на різних глибинах простежено фрагменти кераміки XI-XII ст.

Сліди давньоруського поселення зафіксовано неподалік кладовища у селі Липа. Тут 1929 р. М.І.Островський виявив керамічний матеріал, срібний перстень, шиферні пряслиця, монету римського часу та хрестик²⁷.

Кілька поселень виявлено в районі сіл Заруддя та Боцянівка, що за 1,5-2 км на північний захід від Листвина.

На північному схилі лівого берега Стубли, поблизу села Заруддя, в урочищі Куток, є пам'ятки городоцько-здовбицької культури та поселення давньоруського часу, які 1963 р. виявив І. К. Свешніков.

Два інші поселення – за 0,2 км на північний захід від села на правому березі безіменного струмка. Ще одне поселення - в урочищі

²¹ Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область. – К., 1982. - С. 51.

²² Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. - С. 78.

²³ Аулих В. В. Древнерусские города в Западной Волыни // Археологические открытия (далі АО) 1966 г. – М., 1967. - С. 249 - 250.

²⁴ Фонди Дубенського історико-краєзнавчого музею.

²⁵ Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X - XIV вв. - С. 31, 225.

²⁶ Чайка Р. М. Звіт про роботу Рівненського загону ЛДУ в 1976 році // Наук. архів музею археології ЛНУ.

²⁷ Ратич О. О. Древнерусские археологические памятники на территории Западных областей УРСР. - С. 39.

Зарудки, що розташоване на південному пологіму лівому березі Стубли. Пам'ятки обстежував В.М.Конопля.

Сліди давньоруського селища також зафіксовані на північно-східній околиці села Боцянівка, уздовж правого безіменного струмка - допливу Стубли. На території селища виявлено кераміку комарівської та черняхівської культур.

За 1 км на схід від Боцянівки, на правому березі Стубли, поряд із залізничною колією Дубно-Здолбунів 1977 р. В.М.Конопля відкрив поселення комарівського часу та давньоруське селище.

Отже, на території округи Листвинського городища зафіксовано близько 30 археологічних пам'яток: городищ, сільських поселень, могильників, які утворюють в сукупності важливий комплекс.

Як видно з матеріалів досліджень та розвідок, ця територія була густо заселена в слов'янські та давньоруські часи, однак, для реконструкції планувальної структури поселень та відтворення соціально-економічного розвитку даних недостатньо, оскільки тут немає широко розкопаних селищ. Більше досліджені щодо цього відношенні описані вище городища.

Аналіз знайдених матеріалів засвідчив, що пам'ятки відігравали важливу роль у функціонуванні Листвинського городища. Виняток становить городище в селі Жорнові. Значна його площа (близько 10 га) зі структурою дитинця та великим посадом, системою оборонних укріплень, є доказом самостійності цього городища. Археологічні матеріали з цієї пам'ятки засвідчують її аграрно-ремісничче призначення. Це також підтверджують виявлені на городищі землеробські знаряддя праці. Аналіз остеологічного матеріалу свідчить про переважання домашнього розведення тварин, а також значну роль мисливства в харчуванні населення городища.

Значне місце в економічній структурі укріпленого поселення посідала ремісничка діяльність. Виявлені численні залізні вироби, а також відходи у вигляді шлаків, яскраво підтверджують місцевий характер залізобудівної справи. За даними розвідок болотна руда трапляється в заплаві річки Стубла, що протікає поблизу городища.

Знахідки шиферних пряслиць, срібного скарбу, а також окремі прикраси засвідчують особливу роль торгівлі та зв'язків з близькими і віддаленими районами Київської держави. Низка питань з історії та соціально-економічного розвитку городища залишилось поза увагою з огляду на майже повне руйнування його площі.

Близькими місцезнаходженням, складовими частинами міста та системою оборонних укріплень є городища у Варковичах та Мирогощі.

Крім описаних вище, майже однотипних за структурою і призначенням городищ, треба звернути увагу на два інші, що суттєво

відрізняються за функціональним призначенням. Це городища в селах Острів та Мала Мощаниця. Вірогідно, вони відігравали роль військових спостережних пунктів на східних та південно-східних околицях Листвинського городища.

Як засвідчив аналіз системи заселення, частина відкритих селищ розташована групами по два-чотири поселення. Інколи вони розміщені по обидва боки річки чи водойми і віддалені одне від одного на відстань до 1 км. Яскравий приклад такого розселення - селища поблизу сіл Острів, Нараїв. Здебільшого селища мають невелику площу - 1-3 га. Окрема група поселень розміщена за принципом функціональної диференціації населених пунктів. Це стосується, передусім, найближчих околиць Листвинського городища. Тут, як відомо, в безпосередній близькості від нього є шість сільських поселень з культурним шаром XI-XII ст. Фактором такого розташування були не лише сприятливі природні умови, а й соціально-економічні та військово-політичні обставини. Майже аналогічна ситуація з розташуванням селищ біля городищ простежується в Жорнові, Мирогощі, Мощаниці, Острові.

Отже, Листвинське городище та його округа відігравали важливу роль у суспільному житті давньоруської держави.

R. CHAJKA, P. DOVHAN'

THE LYSTVYN AND YOUR REGION

The article devouts of archaeological site Kyiv Rus' period. There are old town, burial ground, site at region of old town Lystvyn.

Key word: castle, site, burial ground, Lystvyn, Zhorniv.

Стаття надійшла до редколегії 8. 12. 2002

Прийнята до друку 14.12. 2002

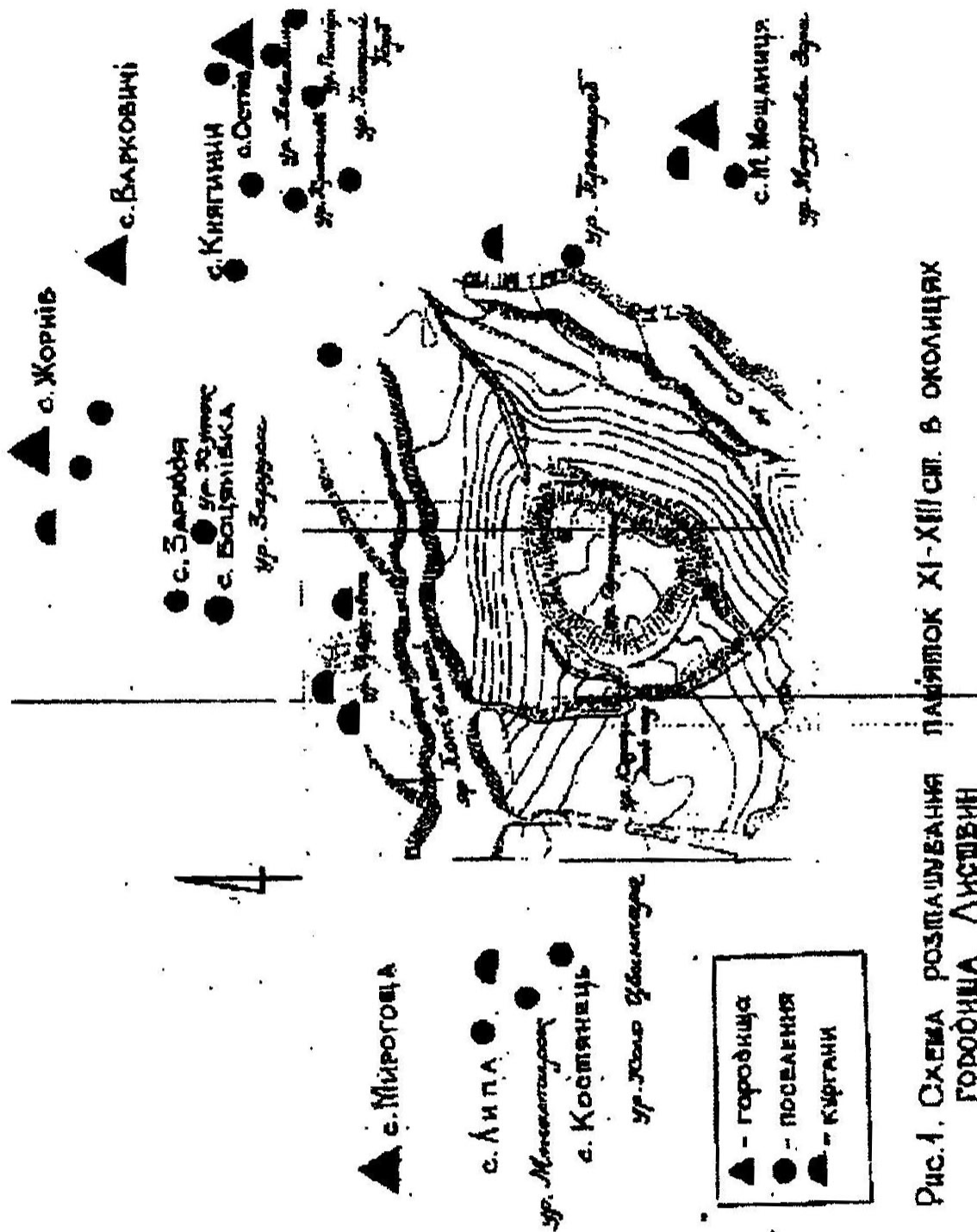

Рис. 1. Схе́ма розташування пам'яток XI-XIII ст. в околицях
 городища Листвин

Рис. 1. Карта-схема городища Листвин та його округи.

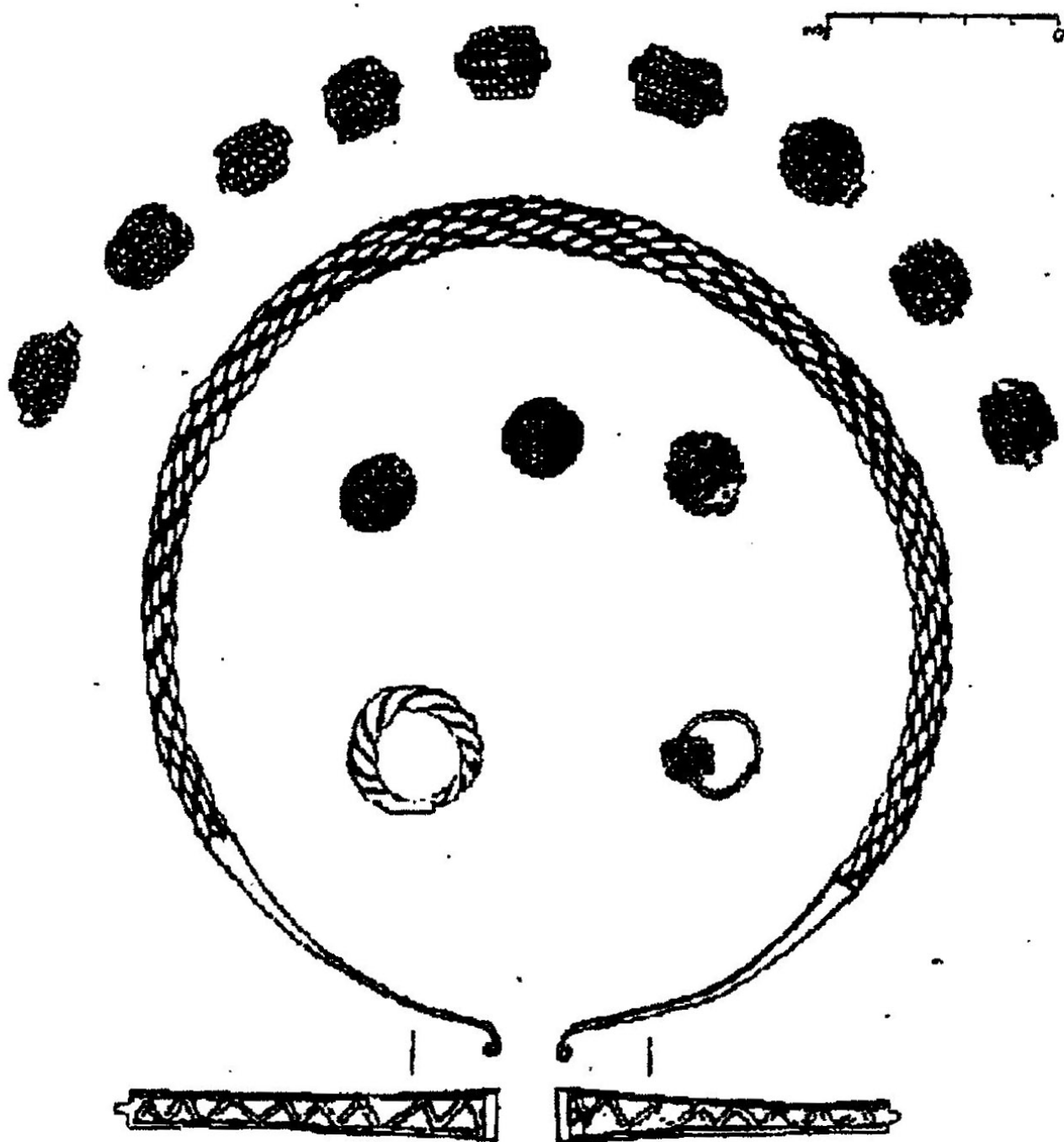

Рис.2. Срібний скарб з городища в с.Жорнів